

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМІОТИЧНО УСКЛАДНЕНИХ ТЕКСТІВ

Дослідженню семіотично ускладнені тексти. Значну увагу зосереджено на проблемах уніфікації та стандартизації термінології на позначення текстів, які складаються із засобів кількох семіотичних систем. Проаналізовано підходи учених до питання номінації семіотично ускладнених текстів. Схарактеризовано відмінності в тенденціях сучасних вітчизняних і зарубіжних шкіл.

Ключові слова: *семіотично ускладнений текст, креолізація, паралінгвальні засоби.*

Исследованы семиотически усложненные тексты. Значительное внимание обращено на проблемы унификации и стандартизации терминологии на обозначение текстов, состоящих из средств нескольких семиотических систем. Анализируются подходы ученых к вопросам номинации семиотически усложненных текстов. Характеризируются отличия в современных тенденциях отечественных и зарубежных школ.

Ключевые слова: *семиотически усложненный текст, креоллизация, паралингвистические средства.*

This paper deals with the investigation of multimodal texts. Extensive attention has been focused on the terminology that is associated with multimodal texts. Some terms which are connected with multimodality have been designated, and with respect to the area of research some other highly promising approaches have been identified.

Key words: *multimodal texts, creolization, paralinguistic means.*

У мовознавчих дослідженнях ХХІ століття особливе місце займають семіотично ускладнені тексти, що, як свідчить проведений аналіз, у сучасних розвідках ще не отримали належного наукового визнання та висвітлення. Поза сумнівом, вони лінгвістично вагомі й інформаційно значущі. Тенденції сучасного текстотворення не є цілком новими й атиповими. Вочевидь тексти з ілюстративними компонентами функціонують фактично відтоді, як було зафіксовано перші спроби унаочнення інформації на папері. Ні сьогодні, ні кілька сотень років тому, коли було винайдено книгодрукування, їх не формували виключно літерними засобами, а досить часто створювали за посередництвом засобів, які належать до різних семіотичних систем.

Закономірно, що інформаційна революція, яка впливає ледве не на всі сфери функціонування сучасного соціуму, мимоволі змушує лінгвістів замислитися над тим, якими засобами послуговуються під час усного та писемного спілкування, формуючи відповідний код. Вибір каналу також «диктує» певні правила та водночас обмежує використання низки одиниць, які є складовими частинами певних знакових систем у межах окремих текстів.

Зазначимо також, що сьогодні відбувається своєрідна переорієнтація способів текстотворення, серед яких провідну роль відіграє зображально-літерний, на відміну від літерно-зображального, який превалював принаймні десять років тому. Така модифікація зумовлена значним збагаченням спектра засобів, які стали невід'ємними компонентами сучасного писемного спілкування. Незважаючи на те, що вони іноді досить незвичні, проте викликають значний інтерес у дослідників, відкриваючи нові грані для розвідок, що й зумовлює **актуальність** обраної проблематики.

Мета роботи полягає у проведенні поліаспектного аналізу семіотично ускладнених текстів та передбачає виконання таких **завдань**: проаналізувати термінологічний апарат, який функціонує в сучасній лінгвістиці на позначення семіотично ускладнених текстів, охарактеризувати основні підходи до дослідження семіотично ускладнених текстів та окреслити перспективні напрями подальших розвідок.

Навіть поверховий аналіз, здійснений «неозброєним оком», який не потребує залучення специфічних наукових методів і методик, засвідчує, що більшість сучасних текстів утворена поєднанням знаків, які належать до кількох семіотичних систем. Окрім вербальних, такий текст, незалежно від його жанрової та стилістичної належності, містить різноманітні ілюстрації, карикатури, схеми, діаграми й інші паралінгвальні компоненти, які є невід'ємними складовими частинами сучасного текстотворення.

Одна з першочергових проблем, яка потребує розв'язання – це уніфікація терміна на позначення семіотично ускладнених текстів. У вітчизняній лінгвістиці їх здебільшого номінують креолізованими (Ю. В. Кнорозов [13], Ю. О. Сорокін та Є. Ф. Тарасов [19]), полікодовими (Л. С. Большакова [4], Л. М. Большиянова [5]), вочевидь погоджучись з багатьма представниками російських шкіл.

Такі тексти називають також аудіовізуальними (О. В. Кулагіна [14]); авербальними (Б. А. Плотніков [17]), багатоканальними (М. О. Іщук [11]), вербальними та іконічними комплексами (І. М. Артамонова [2]), відеовербальними (О. В. Пойманова), візуально залежними (Л. Т. Кияк-Редькович [12]), гібридними або ізовербальними (А. О. Бернацька [3]), ізовербами, іконотекстами (Г. М. Волоскович [6]), іконічними (З. О. Гетьман [8]), інтерсеміотичними (М. В. Воробйова [7], М. О. Іщук [11], Т. С. Семенюк [18]), лінгвовізуальними комплексами (Л. М. Большиянова [5]), монокодовими (Л. С. Большакова [4]), негомогенними (М. О. Іщук [11]), мультимодальними (G. Kress та T. Van Leeuwen [22]), паралінгвістично активними (Семенюк Т. П. [18]), полікодовими (Л. С. Большакова [4] та Л. М. Большиянова [5]), полісеміотичними, текстами змішаного типу (Т. О. Ленкова [15]), семіотично ускладненими (Семенюк Т. П. [18]).

Порушуючи питання походження номінації семіотично ускладнених текстів, більшість дослідників зазначає, що цю назву ввели в лінгвістичний обіг російські мовознавці Ю. А. Сорокін та Є. Ф. Тарасов [19]. Однак цей факт потребує певних уточнень. Принагідно зауважимо: уперше термін «креолізований» використав Ю. В. Кнорозов [13]. Згодом В. В. Иванов теж послуговувався ним. Цей термін дослідник трактував як взаємодію оптичних систем (образотворчого мистецтва, мови жестів, мнемотехнічних засобів) і звукової мови

[10, с. 10]. Слід віддати належне Ю. О. Сорокіну та Є. Ф. Тарасову [10], завдяки яким цей термін набув такого поширення та популярності й фактично здобув лінгвістичний статус.

Наголосимо також, що і Ю. В. Кнорозов [13] не був одним із перших учених, які, власне, зосереджували увагу на текстах, які містять вербальні й невербальні складники. Проаналізовано, а подекуди й побіжно обгрунтовано взаємозалежність тексту й зображення в працях L. Bardin [21], А. О. Бернацької [3], Л. В. Головіної [9], Б. А. Полотнікова [17], О. В. Пойманової [16] та ін. У цих розвідках не було докладно та вичерпно висвітлено особливості такого способу текстотворення, однак перші спроби було здійснено.

Перераховані вище одиниці можуть не вичерпувати усього термінологічного спектра одиниць, які використовують у сучасному мовознавстві. Однак вони дають можливість сформулювати більш-менш повну палітру термінів на позначення семіотично ускладнених текстів.

Найчастіше в сучасному мовознавстві використовують два терміни – «креолізований» та «мультиmodalний». На нашу думку, використання терміна «креолізований» на позначення такого різновиду текстів не цілком логічне, тому що передовсім креолізацію трактують як процес утворення нових етнічних груп через змішування представників різних національностей, так званих контактуючих етносів. Відомо, що креолами (пох. від фр. *créole*; ісп. *criollo* і порт. *crioulo*; латин. *creare* – створювати, вирощувати) називали дітей, які народилися у змішаних шлюбах іспанських і португальських поселенців та місцевих латиноамериканських жителів. Згодом креолами номінували всіх нащадків європейських переселенців на територіях колоній у Північній та Південній Америці.

Закономірно, що співіснування кількох етносів на одній території неминуче призводить до змішування національних мов, а це, у свою чергу, вносить зміни не лише до їх словникового складу, а й впливає на синтаксис та граматику. Креольськими вважають і нові мови, які утворилися в результаті поєднання кількох мов.

Як ми мали змогу переконатися, у нашому контексті походження терміна «креолізований» свідчить абсолютно не на користь його вживання. Вочевидь недоцільно вважати його ключовим та послуговуватися ним. У сучасних текстах не спостерігаємо цілковитого змішування кількох мов, однак мова – це динамічна система, а тому певних змін, які відбуваються, уникнути неможливо.

Аналіз різних типів дискурсу засвідчує, що нині дедалі частіше відбувається «змішування» мовних і позамовних засобів (одиниць, які є складовими частинами немовних семіотичних систем). Більше того, на значення тексту впливає і низка інших, здавалося б, позамовних чинників, які відіграють важливу роль і слугують невід'ємними засобами текстотворення. Ідеться про способи локації тексту (послідовність і місце розташування елементів), формат паперу та інші паралінгвістичні чинники.

Терміни, які використовують на позначення семіотично ускладнених текстів у працях деяких сучасних мовознавців певною мірою обгрунтовані. Зосередимо увагу на кількох із них. О. В. Кулагіна номінує полісеміотичні тексти аудіовізуальними, зазначаючи, що це – «знакові ансамблі, які поєднують зображальні, звукові та візуальні ряди, і які використовують для передачі різної інформації» [14]. О. В. Пойманова [16] називає їх відеOVERBальними.

У зв'язку із цим вважаємо, що палітра термінів, якими послуговуються представники вітчизняних і російських шкіл на позначення семіотично ускладнених текстів, потребує певної диференціації відповідно до каналів передачі інформації. Аудіовізуальними, очевидно, можуть бути тексти, на які натрапляємо в теле- та інтернет-просторі, оскільки саме вони здатні поєднувати звукові характеристики мовлення та візуальні складники. На нашу думку, доцільніше було б послуговуватися терміном «аудіовізуальні» тексти.

Щодо низки інших термінів, то їх здебільшого використовують тоді, коли йдеться про газетні тексти, зокрема в паперових виданнях, оскільки в електронному форматі їх може супроводжувати, наприклад, голосове повідомлення чи музичний супровід, і жоден із перерахованих не підлягає виключенню.

Один із термінів, який можна вважати універсальним, – це «мультиmodalність». Більше того, якщо йдеться про мультиmodalний дискурс, то це загальне поняття, що охоплює й усне спілкування, яке супроводжують жестами, мімікою, і писемні комунікативні акти, до яких залучені й вербальні, і невербальні складові.

В інших зарубіжних школах семіотично ускладнені тексти номінують «мультиmodalними». Зауважимо, що вектори аналізу вітчизняних і російських розвідок, на відміну від низки інших зарубіжних осередків, цілком відмінні, однак усі вони, поза сумнівом, варті уваги. Окреслимо низку пріоритетних лінгвістичних тенденцій, які є предметом аналізу текстознавства.

У сучасному мовознавстві, особливо в російських лінгвістичних школах, є чимало праць, присвячених проблемі креолізації. Сьогодні вважають, що це один із найбільш пріоритетних напрямів досліджень, який лише починає розвиватися, однак уже має певні здобутки. Найвідомішою роботою вітчизняного і українського мовознавства слід вважати розвідку О. Є. Анісімової «Лингвистика текста и межкультурная коммуникация» [1]. Фактично це фундаментальне дослідження, яким послуговуються ледве не в усіх викладках, присвячених семіотично ускладненим текстам. Тому, поза сумнівом, внесок О. Є. Анісімової у розвиток текстознавства надзвичайно вагомий.

О. Є. Анісімова [1] значну увагу зосередила на кореляції зображення і тексту, встановила взаємовідношення ілюстративного компонента та текстового блока. Дослідниця також диференціювала три ступені креолізації: нульовий, частковий, повний. Учена докладно висвітлила зв'язність вербального та іконічного компонентів на змістовому рівні, виокремивши експліцитно виражену зв'язність, у рамках якої виділила структурний, ідентифікуючий та дейктичний зв'язок, а також імпліцитно виражену зв'язність.

Аналізуючи взаємозв'язок вербального та іконічного компонентів та змістово-композиційному рівні дослідниця пропонує два типи: внутрішню (семантичну) співвіднесеність компонентів та зовнішню (візуальну) співвіднесеність компонентів. Розглядаючи перший тип, О. Є. Анісімова виокремлює зв'язок зображення з

літерою, зі словом чи словосполученням, з реченням чи з його частинами, з одним чи кількома абзацами, з відносно великими за обсягом фрагментам вербального компонента (цілими розділами).

Ця розвідка також охоплює питання модальності, темпоральності та локативності креолізованого тексту. Дослідниця також пропонує перелік функцій, які може виконувати зображення, поділяючи їх на основні та часткові, окреслюючи функції кольору, шрифту й підпису.

В інших зарубіжних дослідженнях, які аналізують мультимодальність, схарактеризовано розглядають не лише текст, а й значно ширше поняття – «дискурс». Одна зі спільних проблем, універсальна для усіх студій – кореляція вербального та невербального компонентів. Цілком відмінні від векторів аналізу, які запропонувала О. Є. Анісімова, системно-функціональний дискурс-аналіз, питання візуальної граматики та візуального синтаксису. Крім того, у російських та вітчизняних лінгвістичних школах існують значні розбіжності щодо добору тематики досліджуваних жанрів.

Вітчизняні науковці, як і представники російських шкіл, вивчають креолізовані тексти переважно на основі мас-медійного та рекламного дискурсів. Оригінальний і новаторський підхід О. А. Яковлевої [20], яка трактує креолізований текст як об'єкт юридичної лінгвістики. Наявна низка праць, присвячених особливостям коміксів і карикатур. Представники інших зарубіжних шкіл зосереджують також свою увагу, крім мас-медійного дискурсу, ще й на педагогічному дискурсі.

Межі однієї роботи не дають змоги висвітлити й окреслити всі проблемні питання, які стосуються номінації семіотично ускладнених текстів. Різноманіття підходів зумовлюють полівекторність трактувань і тенденцій, які превалюють у сучасних дослідженнях. Відкритими й актуальними залишаються питання уніфікації термінів на позначення семіотично ускладнених текстів. Багатоканальність поширення текстів зумовлює потребу в чіткій диференціації і номінації текстів, які потрапляють до нас завдяки радіо, телебаченню, періодичним виданням (паперовим) і, звісно ж, інтернету.

Сьогодні, у століття цілковитої інформатизації, перспективні й поліаспектні дослідження семіотично ускладнених текстів, спрямовані не лише на стандартизацію термінологічного апарату, а й на всебічне вивчення графічних засобів, з'ясування їхньої ролі та лінгвістичного статусу. Саме такі розвідки уможливають удосконалення багатьох галузей мовознавства, а саме: графічної лінгвістики, візуальної комунікації (лінгвістики), лінгвістики тексту. Це сприятиме їхньому розвитку і появі нових досліджень, у яких превалюватимуть семіотично ускладнені тексти.

Список літератури

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учеб. пособие [для студ. фак. иностр. яз. вузов] / Е. Е. Анисимова. – М. : Изд. центр “Академия”, 2003. – 128 с.
2. Артамонова І. М. Вербальний та іконічний комплекс як текстотворювальні чинники періодичного видання / І. М. Артамонова // Поліграфія і видавнича справа : [наук.-техн. зб.]. – 2007. – Вип. № 1 (45). – С. 77–84. – (Укр. акад. друкарства).
3. Бернацкая А. А. К проблеме “креолизации” текста: история и современное состояние / А. А. Бернацкая // Речевое обращение : Специализированный вестник. – Красноярск, 2000. – С. 104–110.
4. Большакова Л. С. О содержании понятия «поликодовый текст» / Л. С. Большакова // Вестн. Сам. гос. ун-та. – 2008. – № 4 (63). – С. 19–24.
5. Большакова Л. С. Вербальное сопровождение фотоизображения в контексте основного корпуса текста / Л. С. Большакова // Вопр. английской контекстологии. – 1990. – Вып. 3. – С. 73–78.
6. Волоскович А. М. Иконотекст как разновидность полимодальной гибридации / А. М. Волоскович // Вестник МГЛУ. – 2011. – Вып. 5 (611): Языкознание. – С. 25–36.
7. Воробйова М. В. Интерсеміотичність та інтермедіальність: проблема диференціації [Електронний ресурс] / М. В. Воробйова // RETRO, Ukraine, Crimea, Parthenit. – 2012. – Режим доступу : http://retro.crimea.edu/publications/1_2012_vorobyova.doc
8. Гетьман З. О. Тексти з іконічним компонентом як результат креолізації комунікації / З. О. Гетьман // Вісн. КНУ імені Тараса Шевченка. Сер. Іноземна філологія. – 2006. – № 40. – С. 6–7.
9. Головина Л. В. Влияние изображения на смысловое восприятие креолизованного текста (экспериментальные исследования) / Л. В. Головина // Речевое воздействие: психологические и психолингвистические проблемы. – М., – 1986. – С. 82–100.
10. Иванов В. В. Язык в сопоставлении с другими средствами передачи и хранения информации / В. В. Иванов // Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текста. – М. : Изд-во АН СССР. – 1961. – Вып. 7. – №3. – 44 С.
11. Ищук М. А. Гетерогенный текст: функции его составляющих / М. А. Ищук // Вестник ТвГУ. – 2008. – Вып. 13 – С.176–182.
12. Кияк-Редькович Л. Т. Полісеміотичність логотипів міст та брендів як тип візуально залежних текстів малої форми (на матеріалі сучасної англійської мови) // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – № 3. – С. 129–137.
13. Кнорозов Ю. В. Письменность индейцев майя / Ю. В. Кнорозов // М. : Изд-во АН СССР. – 1963. – 663 с.
14. Кулагина Е. В. Эволюция визуального текста / Е. В. Кулагина // Вестн. Казан. ун-та искусств и культуры. – 2003. – № 93. – С. 64–66.
15. Ленкова Т. А. Интерпретирующий язык креолизованных текстов: семиотический аспект (на материале современной прессы Германии) / Т. А. Ленкова // Вестн. Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2010. – № 11(192). – С. 74–77.

16. Пойманова О.В. Семантическое пространство видеовербального текста : дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19. "Общее языкознание" / О. В. Пойманова – М. – 1997. – 237 с.
17. Плотников Б. А. Основы семасиологии : учеб. пособие [для филол. ф-тов вузов] / Б. А. Плотникова ; [под ред. А. Е. Супруна]. – Минск : Высш. шк., 1984. – С. 49–57 ; ил.
18. Семенюк Т.П. Інтерсеміотичні особливості письмової комунікації / Т. П. Семенюк // Науковий вісник ВНУ імені Лесі Укр. № 24 (249). – Серія : Філологічні науки. – 2012. – С. 129–134.
19. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. 1990. – С. 180–181.
20. Яковлева Е. А. Креолизованный текст как объект юрислингвистики (стратегии и тактики исследования) / Е. А. Яковлева [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа : http://retro.crimea.edu/publications/1_2012_vorobyova.doc http://siberia-expert.com/publ/konferencii/konferencija_2012/10-1-0-298
21. Bardin L. Le texte et l'image / L. Bardin // Communication et langages. – 1975. – № 26. – P. 98–112.
22. Kress G. Multimodal Discourse / G. Kress, T. Van Leeuwen. – // Bloomsbury Academic. – 2001. – 152 p.

УДК 811.112.2'367.622'371

Маковічук Л.В. (Чернівці)

НОМИНАТИВНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ FRAU У РОМАНІ Й. РОТА „RADETZKYMARSCH“

Висвітлено вербалізацію одного з найважливіших концептів FRAU. Аналізуються гендерно марковані іменникові лексеми, які вживаються в романі Й. Рота „Radetzky marsch“.

Ключові слова: жінка, іменник, тематична група, концепт.

Освещена вербализация одного из важнейших концептов FRAU. Анализируются гендерно маркированные имена существительных, которые употребляются в романе Й. Рота „Radetzky marsch“.

Ключевые слова: женщина, имя существительное, тематическая группа, концепт.

The article focuses on the verbalization of the concept WOMAN. We consider the gender marked nouns, which are used in the novel of J. Roth „Radetzky marsch“.

Key words: woman, noun, subject group, concept.

Мета дослідження – здійснити реконструкцію концепту FRAU на основі аналізу текстового матеріалу; виявити параметри, що категоризують зазначений концепт у романі німецькомовного письменника Західної України XIX– початку XX століття Й. Рота „Radetzky marsch“; з'ясувати основні типологічні мовні засоби моделювання концепту FRAU.

Поставлена мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань: здійснити розподіл іменникових лексем за тематичною спільністю; провести кількісний аналіз іменникових лексем, що вербалізують досліджуваний концепт; виявити та описати смислові ознаки репрезентованого концепту; простежити вплив словотвірних особливостей (суфіксації, префіксації, додавання основ) на характеристики гендерних ознак концепту FRAU.

Загальнофілософське словникове тлумачення слів *чоловік* і *жінка* не відрізняється оригінальним підходом і здебільшого формулюється з урахуванням принципу бінарних протиставлень: жінка – це „особа жіночої статі, протилежна до чоловіка“ [1, с. 276], а чоловік – „особа чоловічої статі, протилежна до жінки“ [1, с. 1381]. Вербально концепт FRAU аналізуємо на основі вживання в художніх творах лексеми Frau, крім того, до уваги беремо всі слова, які зображують істоту жіночої статі в художньому тексті. Якщо опис концепту за словниковими тлумаченнями насамперед базується на вивченні дефініцій і відповідно на дефініційному аналізі, то дослідження концепту в тексті передбачає врахування зв'язків імені концепту з іншими лексемами.

Ми розглядаємо роман Й. Рота „Radetzky marsch“ з позиції гендеру, оскільки не лише мова, а й художні тексти є комплексом засобів вираження, які забезпечують ідентифікацію людини за соціальною ознакою [2, с. 30]. Залучення лінгвокультурологічного підходу до дослідження гендеру у творах письменників сприяє розкриттю уявлень суспільства XIX– початку XX століття про жінку, аналізу вербальної презентації культурних і соціальних умов, які детермінують ставлення відповідного етносу до жінки і поведінку людей за статевою належністю [3, с. 171]. У корпусі виявлені лексеми різного семантичного наповнення.

З метою виявлення мовних засобів, які репрезентують концепт FRAU у романі Й. Рота „Radetzky marsch“, виокремлені іменникові лексеми, які називають жінку залежно від її різних чинників. Критерієм їх відбору стала обов'язкова актуалізація в їхніх значеннях концептуальних ознак «особа» та «жіноча стать», які ми визначаємо як ядерні. У романі Й. Рота „Radetzky marsch“ досліджувані нами гендерно марковані іменникові лексеми умовно поділені на 8 груп за тематичним принципом, а саме: *родинні зв'язки; професійна діяльність, рід занять; становище у суспільстві; ознака злочинності; негативні ознаки; метафорична ознака; вікова ознака; людські якості.*

1. Тематична група (далі – ТГ) «*родинні зв'язки*» об'єднує такі іменники: *Frau* (жінка) (136 лексичних одиниць – надалі ЛО), *Mutter* (18 ЛО), *Schwester* (14 ЛО), *Witwe* (13 ЛО), *Tochter* (12 ЛО), *Tante* (6 ЛО),